

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бүгінде сыбайлас жемқорлық мәселесі барлық әлемді алаңдатып отырған аса өзекті мәселелердің бірі. Сыбайлас жемқорлықпен күресу, қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру мәселелері қазіргі таңда саяси даму тұрғысынан бір-біріне ұқсамайтын әлемдегі барлық елдерге ортақ.

Қызмет өкілеттігін теріс пайдалану, билікті немесе қызметтік өкілеттікті асыра пайдалану, пара алу, пара беру, паракорлыққа делдал болу, сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иеленіп алу немесе сарапшының жалған қорытындысы, сот актісінің орындалмауы т.с.с., осындай қылмыстардың барлығы жемқорлық сыбайластық байланыстарды пайдалану арқылы жасалады.

Алайда, Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласында заңнамалық тұрғыда нормативтік-құқықтық база қалыптасқан. Көптеген зерттеушілер осы саладағы заңнама нормаларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағытталған шараларына жоғары баға бергенімен, оларды шынайы өмірде жүзеге асыру кезінде кейбір нормалардың қажетті деңгейде сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұруға қауқарсыз екендігі байқалады.

Сол себепті, осы мәселеге мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаев тарапынан жыл сайын Қазақстан халқына жолдаған Жолдауларында көп көңіл бөлінеді.

Бүгінде Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске жалпы мемлекеттік мәртебе берілген, сыбайлас жемқорлықты жою және оның көріністерін болдырмау жөнінде қоғамдық және саяси күштермен бірлесіп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы ауқымды науқан жүргізілуде [1].

Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мемлекет саясатының басым бағыттарының бірі болып айқындалған.

Қазір елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама қолданылуда, оның негізі «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» және «Мемлекеттік қызмет туралы» заңдары болып табылады. Осы бағытта бірқатар бағдарламалық құжаттар жүзеге асырылуда, мемлекеттік қызмет істері мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласында міндеттерді іске асыратын арнайы уәкілетті орган құрылған, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес аясында халықаралық ынтымақтастық белсенді жүзеге асырылуда.

Экономиканы әрі қарай дамыту, халықтың әл-ауқатын арттыру, әлемнің бәсекеге қабілетті отыз елдердің қатарына кіру мақсатын жүзеге асыру бойынша стратегиялық міндеттерді шешуді, мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын жаңғыртуға және азаматтық қоғам институттарының рөлін арттыруға негізделген жаңа жүйелі шаралар қабылдауды талап етеді, бұл сыбайлас жемқорлық көріністерін барынша азайтуға мүмкіндік берер еді.

Осыған орай, Мемлекет басшысының 2014 жылғы 26 желтоқсандағы Жарлығымен «Қазақстан – 2050» стратегиясында белгіленген мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыруға бағытталған 2015 – 2025 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы бекітілген.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияның негізгі басымдықтарының бірі – сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет деңгейін қалыптастыру болып табылады [2].

Осы тұрғыда «сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет» деген түсініктің мән-мағынасына зер салу қажет. Бұл түсінік «сыбайлас жемқорлық» пен «мәдениет» ұғымдарының қосындысы болғандықтан, осы түсініктердің әр қайсысы бөлек талдауды қажет етеді. ПООБНННН

Халықаралық қауымдастықта «сыбайлас жемқорлық» түсінігінің көптеген түсіндірмелері, мағыналары бар. «Параға сатып алу», «пара» ретінде, «corruptio» деген латын сөзін негіз еткен бұл түсінік, Рим құқығында, сондай-ақ, «corruptio» түсінімен байланыстырады. Ол жалпы сөзбен айтқанда «сындыру, бүлдіру, бұзу, зақымдау, жалғандау, параға сатып алу» деген түсінік беріп, құқыққа қарсы іс - әрекетті білдірген. Орыс тілінің түсіндірме сөздігі сыбайлас жемқорлықты пара беріп сатып алу, лауазымды адамдардың, саяси қайраткерлердің сатқындығы ретінде сипаттайды. Алайда, құқықтық тұрғыда қалыптасқан бірегей толық түсінік жоқ.

Осы мәселеге қатысты Батыс елдері құқықтанушылары мен Ресей құқықтанушыларының көзқарастары өзгеше. Ресей құқықтанушыламен сыбайлас жемқорлық қоғамда зиян кінәлі іс ретінде қабылданатын, құқықтық нормаларға қайшы, құқықбұзушылық ретінде ғана түсіндірсе. Өз ретінде Батыс құқықтанушылары сыбайлас жемқорлықты одан кең мағынада қарастырады, олардың пікірінше, сыбайлас жемқорлық негізінен моральдық және этикалық нормалардың бұзылу деңгейіне қатысты болады [3].

Дж. Най, мәселен, сыбайлас жемқорлықты пара беру, пара алумен, непотизммен және жалпыға ортақ игіліктерді заңға қайшы иелену, иемденумен байланыстырған [4].

Сыбайлас жемқорлық түсінігіне толық сипаттаманы, менің ойымша, С.В. Максимов береді. Оның пікірінше, осы термин «мемлекеттік, муниципалды немесе өзге де қоғамдық қызметкерлермен өз статусын заңсыз пайда табу үшін пайдалануы, немесе өз құзыретін, лауазымын пайдаланып біреуге заңсыз игіліктер көрсетуі» түсінігін береді [5, 22 б.].

Енді «сыбайлас жемқорлықтан» «мәдениет» түсінігін талдауға келсек. Мәдениет феномені философияның ортақ, фундаменталды түсініктеріне жатады.

Себебі ол аса маңызды әлеуметтік процесстермен тығыз байланыста және «мәдениет» сөзі ауызекі тілде жиі қолданыста болғандықтан, оның мағынасы көпқырлы және ол көптеген сөзтіркестерде кеңінен қолданылады.

Сонымен қатар, «мәдениет» термині әртүрлі ғылым салаларында күрделі түсініктерді белгілеу, түсіндіру кезінде жиі қолданылады.

1871 жылы ағылшын этнографы Э.Б. Тейлор мәдениет түсінігінің классикалық нұсқасын ұсынды, оның пікірінше, мәдениет ол адамның қоғам мүшесі ретінде білім, сенім, шығармашылық, мораль, құқық, әдет-ғұрып және т.б. бойынша бойына сіңірген дағдылары мен қабілеттіліктері [6].

«Мәдениет» термині ғылым саласында жеке өте жиі қолданылады, әдетте, ұлттық мәдениет, ойлау мәдениеті, денсаулық мәдениеті, дене шынықтыру мәдениеті, өзін-өзі ұстау мәдениеті, біздің жағдайда – сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет сөзтіркестері тұрғысында қарастырылады. Алайда, қай тіркесте қолданылмасын, ол қандайда бір нормалар мен ережелерге сүйенуді білдіреді. Сонымен қатар, ғылымда мәдениет түсінігі индивидтің өзін-өзі және өзіне-өзі қалыптастырған әлемге көзқарасын білдіреді. Әлемге деген осы көзқарас алдымен өмірсүру мағынасымен түсіндіріледі. Мағына - ол адам тіршілігінің ішкі және сыртқы құрамы, ол адамның белгілі бір нәрсеге өз көзқарасын анықтау кезінде ол мағынаны өзінің іс-әрекетінен іздеуі, мәселен, біздің жағдайымызда индивид өзінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы немесе сыбайлас жемқорлыққа жағымды іс-әрекетінің мағынасын өзі үшін анықтап алуы тиіс. Осындай мағыналар индивид мәдениетін қалыптастырады. Яғни, мәдениет ол қоғамның рухани және материалдық жетістіктерінің қоспасы, ол индивидтің әлеуметтік-прогрессивті шығармашылық қызметін тіршіліктің түрлі саласында көрсетуі мүмкін және ол түбінде оның мінез-құлық нормаларына, өмірлік құндылықтарына айналып, адамның ішкі байлығын құрайды.

Енді «сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет» мәнін ашып көрейік. Тұлғаның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеті дегеніміз, ол сол тұлғаның қоғам қауіпсіздігіне және игілігіне сыбайлас жемқорлықтың зияны туралы білімін қамтитын қасиеті; ол индивидтің жай ғана сыбайлас жемқорлықты төзбеуі ғана емес, сонымен қатар оны жоюға, онымен күресуге талпынуы.

Яғни, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет дегеніміз ол жемқорлыққа қақарсы белсенді азаматтық позиция. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет тұлғада құқықтық шеңберде іс-әрекет етуі үшін белгілі бір біліктіліктердің болуын талап етеді, олар:

- жемқорлықты әлеуметтік зұлым ретінде тани білуі;
- жемқорлық көріністеріне қатысты материалдарды объективті және сыни көзбен бағалай білуі;
- сыбайлас жемқорлықпен күрес негіздерін және оның қоғам өмірінің кез келген саласында деңгейін төмендету үшін барлық мүмкіндіктерді пайдалана білуі [7].

Индивидтің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің деңгейі оның тұлға ретінде дамуы деңгейінің айнасы. Яғни, әр бір адам белгілі бір

деңгейде сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті болады, ол не төмен, не жоғары деңгейде болуы мүмкін.

Сонымен, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеті келесі алгоритмде қарастыруға болады: индивидтің құқықтық багажы – оның құқық нормаларын сақтауға дағдысы, заңды бұзбауға дағдысы, жемқорлыққа қарсы құқықтық белсенділігі. Ол дегеніміз индивидтің тек өз іс-әрекетін ғана құқықтық норма шеңберінде ұстауға ұмтылысы емес, сонымен қатар, жемқорлыққа қатысты кез келген заңбұзушылыққа қарсы тұруға дайындығы.

Осы арада сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің келесі функцияларын атап өтуге болады:

- танымдық функция (қоғамның түрлі жүйелерінде болып жатқан сыбайлас жемқорлыққа қарсы процесстерді зерттеу және түсіндіру), ол индивидтің жемқорлық көріністерін құқықтық тәжірибеде біліп, түсінуімен сипатталады. Осы функцияны жүзеге асыру барысында сыбайлас жемқорлыққа қарсы процесстерді зерттеп, түсіндіру жүзеге асады.

- реттеуші функция (өзінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекетін құқықтық талаптармен салыстырмалы түрде қарастыру);

- үлгілеу функциясы (ұғыну, мәнін түсіну негізінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекет моделін қалыптастыру).

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруда өскелең ұрпақпен жұмыс қағидатты маңызды рөл атқарады. Тек жас кезінен мінез-құлықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарын енгізу бұл әлеуметтік зұлымдықты жоюға мүмкіндік береді.

Бала кезінен тұлғаны қазақстандық патриотизм және сыбайлас жемқорлықты қабылдамау рухында тәрбиелеу маңызды болмақ.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы оқытатын курстармен барлық оқу орындарын, мемлекеттік органдар мен тұтастай алғанда барлық азаматтық қоғамды қамту қажет.

Талай сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар азаматтардың өз құқықтары мен заңды мүдделерін іске асырған кездегі құқықтық сауаттылығы әлсіздігінің салдары болып табылады. Осыған байланысты, қоғамдағы құқықтық нигилизмнің түбегейлі жойылуы маңызды.

Бұл ахуалды түзеу үшін халық арасында кең ауқымды түсіндіру жұмысы, олардың жасын, кәсіби және өзге де ерекшеліктерін ескере отырып, азаматтардың құқықтық мәдениетін арттыру жөніндегі жүйе қалыптасуы тиіс.

Сыбайлас жемқорлықты ұлттық мәдениетке жат құбылыс ретінде сезіну және қабылдамау – қоғамымыздың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің негізі.

ӘДЕБИЕТ

1. Қараңыз: Н. Исақов «Ауқымды алты бағыт» мақаласы: «Айқын» республикалық қоғамдық-саяси газеті, 2015 ж. 13 ақпан, №28 (2660), 4 б.

2. Қараңыз: ҚР Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы №986 Жарлығымен бекітілген ҚР 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы, <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1400000986>

3. Гараев Р.Ф., Селихов Н.В. Сыбайлас жемқорлық түсінігі // Тергеуші. - 2001. - №2.

4. Қараңыз: М.М. Шакирьянов, Сыбайлас жемқорлық түсінігі мен негізі, <http://www.antat.ru/cgi-bin/img.pl/files/NT%203%202009/Nt-3-2009-9.pdf>

5. Сыбайлас жемқорлықпен күрес негіздері / ғылыми ред. С.В. Максимов. - М.: Спарк, 2000. - 22 б.

6. Қараңыз: Кравченко А.И. Культурология: ЖОО үшін оқу құралы. - 4-і басылым. - М.: Академиялық проект, Трикста, 2003.

7. Замалетдинов Р.Р., Ибрагимова Е.М., Амирова Д.К. Оқушыларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру: жалпы білім беретін оқу орынд. 10-11 сынып оқушылары үшін оқу құралы - Казань қ.: Магариф-Вакыт, 2010. - 159 б.